

УДК 140.8 (091) (477) 60

О. Ю. Чурсінова
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»

ТЕХНІКА Й ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС У КОНЦЕПЦІЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ФІЛОСОФІВ

Постановка проблеми. Одним із головних джерел розвитку сучасної філософії техніки в Україні є західноєвропейська традиція, яка склалася на основі праць видатних мислителів ХХ ст. – М. Гайдеггера, К. Ясперса та інших. Цей напрям передбачає осмислення проблеми техніки як продукту людської цивілізації в усесвітньо-історичному масштабі.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що на тлі активно прогресуючих у західних країнах філософії техніки та технікознавства у вітчизняній філософській думці поки що відсутні дослідження того, як саме й у яких окресленнях осмислювалась техніка й технічна діяльність в історії української філософії.

Мета статті – провести історико-філософське дослідження розуміння техніки в сучасних західних концепціях філософії техніки, на цій основі показати взаємозв'язок розвитку української філософії з європейською філософією в напрямі дослідження проблем, створених розвитком техніки, технології, науково-технічним поступом.

Оскільки авторка, реалізуючи мету, звертається до праць європейських філософів ХХ ст., багато з яких намагалися з'ясувати причини та наслідки науково-технічних революцій, їхній вплив на життя й мислення людей західного світу й людства загалом, й оцінювання українськими філософами розвитку філософії техніки в зарубіжних джерелах, то окреслення досліджуваної проблеми й огляд джерел подається під час розгортання її змістової частини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Істотний вплив на українських філософів має концепція техніки М. Гайдеггера, який обґрунтував її сутність із позицій фундаментальної онтології. Німецький мислитель убачав у техніці спосіб заглиблення в буття, форму виявлення істини. Він керувався у своєму історичному аналізі не статичним уявленням про якусь «єдину» техніку, що змінюється лише в напрямі вдосконалення, а виявив низку радикально змінних парадигм, у яких віддзеркалено глибокий сенс змін, що відбувалися, насамперед у характері зв'язку людини із буттям [11, с. 387]. Техніка як засіб діяльності виявляється і як предметно-матеріалізований спосіб буття сутнісних сил людини, суть техніки міститься у сфері суб'єктивного, у внутрішньому світі людини.

Розглядаючи питання щодо причин створюваних технікою загроз, шляхів подолання неприйнятних для людини перспектив розвитку техніки й технології, український дослідник В. Мельник звернувся до праць М. Гайдеггера, у яких проаналізовано феномен техніки. Обґрунтовується, що німецький філософ уважав хибною позицію нейтральності, індиферентності техніки стосовно людини, її цілей, моральних цінностей [7, с. 110]. В. Мельник наголошує, що М. Гайдеггер на основі етимологічного аналізу грецького терміна «техне» вбачає в техніці не стільки засіб розв'язання утилітарних проблем, скільки становлення вищих можливостей буття засобами людини. Згідно з М. Гайдеггером, у техніці поєднується й пізнавальний, і перетворювальний моменти. В. Мельник указує, що М. Гайдеггер не намагається славити чи ганьбити техніку, а прагне виявити її сутність, яку за ознаками виникнення, метою, природою зараховує до сфери суб'єктивного. «Якщо продовжувати думку М. Гайдеггера, – зазначає

український філософ, – про те, що мова – це мова буття, як хмари – хмари небес, то техніка – це техніка людства, людської діяльності» [7, с. 110].

А. Дахній уважає інтерпретацію техніки, яку запропонував М. Гайдеггер, найбільш своєрідною в межах екзистенціалізму [3]. Український філософ відзначає органічність тлумачення феномена техніки М. Гайдеггером, яка випливає з онтологічного характеру його філософії загалом. Техніка, згідно з М. Гайдеггером, – це універсальний процес, пов'язаний із «виявленням» прихованих можливостей буття через людину. Не відкидаючи інструментально-антропологічного розуміння техніки, яке оцінює загалом як правильне, але неповне й неглибоке, німецький філософ прагне до з'ясування сутнісних характеристик техніки. Сутність техніки, зазначає А. Дахній, філософ відшукує кризь призму античної традиції, філософ виведення із потаємності в непотаємність, як і твір мистецтва. У цьому сенсі техніка передєду науці, а не навпаки.

А. Дахній розглядає позицію М. Гайдеггера щодо сучасної техніки, його концепцію «по-ставу». Згідно з цією концепцією, суще стає для нас важливим лише тоді, коли може забезпечити можливість його утилітарного використання для видобуваючо-промислових цілей. У нашу епоху домінує «поставляюча» установка людської свідомості. Вона не є остаточною, однак небезпечна для людини, оскільки якщо люди сприймуть владу «по-ставу» як остаточною, то є загроза «прогавити» інші способи, яким буття «відкриває» суще для нашої сутності [4, с. 13]. Отже, німецький філософ указує на небезпеку прийняття технічне занадто серйозно й надати йому домінуючого значення. Із цього випливає можливість і необхідність подолати владу техніки й не втратити свого людського ества, істини свого буття. Ми вважаємо, що А. Дахній слушно звернув увагу на гайдеггерівську інтерпретацію техніки як «по-ставу» й ті загрози, які з цього випливають.

Однак ставитись серйозно до техніки потрібно в тому сенсі, щоби вчасно усвідомити ту межу, за якою техніка перетворюється на господаря людей. На жаль, ознаки такого становища в наш час відчутні більше, ніж будь-коли. Гайдеггерівські застереження людям не ставитися до техніки серйозно, не надавати їй домінуючі в житті – це вже констатація залежності людини від технічних пристроїв і заклик не дозволити їм запанувати над людськістю то-тально й невідворотно.

Видатний німецький філософ і психіатр, один із творців екзистенціалізму Карл Ясперс відводить у своїх працях багато місця проблемам техніки. Загальна гуманістична орієнтація на розум, ствердження принципової можливості управляти технічними засобами виступають у К. Ясперса на тлі трагізму загальної картини світу і глибоко песимістичних оцінок сучасних процесів. Загалом філософія К. Ясперса свідчить, що критика екзистенціалізмом духовної ситуації сучасного західного суспільства та соціокультурна діагностика значно вагомій за те, що написали представники цієї філософії власне про техніку [12, с. 13].

Концепція техніки К. Ясперса привернула увагу українських дослідників. В. Мельник відзначає, що К. Ясперс, яскравий представник гуманістичного напрямку у філософії, особливо глибоко відчував небезпеки, що містяться в науково-технічному розвитку людства, досить виразно окреслив ці загрози й указав можливості уникнути негативного для людей розвитку техносфери. За К. Ясперсом, відзначає український філософ, особливо загрозливим з боку техніки є те, що саме суспільство перетворюється на машину, своєрідний технічний механізм. Техніка знецінює людське, виступає проти людини. Люди втрачають свою основу, позбавляються свого істинного буття, стають оболонками, масками без змісту. Минуле забувається, знищується, переривається нитка історії. Технізується сфера інтелектуальної діяльності, творчий пошук формалізується та знелюднюється. Такий розвиток історичного процесу викликає в К. Ясперса небезпідставну тривогу, породжує песимізм. Водночас К. Ясперс не закликає відмовитись від «послуг» техніки. На його думку, потрібно лише скоректувати науково-технічний прогрес, відступити, відкривши горизонти «нетехнічним» надбанням людської культури. Він припускає можливість існування в самій техніці як в автономній системі зі своїми імманентними законами внутрішніх меж розвитку, що «захистить» і світ людини, і світ природи від краху. Однак це не робить К. Ясперса, на переконання В. Мельника, оптимістом. Адже якщо й допустити можливість такого розвитку техніки, то навіть за умови вилучення негативних змін в одному елементі (тобто в техніці) система «природа – техніка» загалом і далі змінюватиметься, і невідомо, чи в сприятливому для людини напрямі [7, с. 158–159]. Отже, техніка в інтерпретації німецького філософа постає не внутрішнім, а зовнішнім чинником людської діяльності [7, с. 160]. До такого висновку доходить український дослідник.

На думку А. Дахнія, філософсько-історична інтерпретація техніки К. Ясперса далека від визнання її як події, яка уможливила б бачення нашої епохи як «осового часу». Причина полягає в тому, що в таких умовах духовний розвиток людства є однобічним, збідненим, хоча досягнення у сфері техніки відзначаються небаченою інтенсивністю й розмахом. Філософсько-історична позиція К. Ясперса зводиться, урешті-решт, до інструментально-антропологічного визначення техніки як людської діяльності й засобу, використання якого повністю залежить від волі самої людини. Філософсько-історичне тлумачення техніки в К. Ясперса, отже, зберігає надію на перемогу розуму людини над механізмом. Український філософ визначає позицію К. Ясперса як серединну, компромісну, далеко від сциентистських і антисциентистських установок, від технократизму й технофобії. А. Дахній також звертає увагу на те, як К. Ясперс визначає роль науки в технічному поступі. Науку німецький філософ інтерпретує як попередницю техніки. Здійснений К. Ясперсом прискіпливий аналіз генезису науки засвідчує, що вона могла виникнути тільки на базі юдейсько-християнської традиції з її прагненням істини за будь-яку ціну. При цьому розуміння необхідності невпинного й усеосяжного пізнання сущого, яке є творінням Бога, є одним із головних імпульсів виникнення сучасної науки. А. Дахній указує також на недоліки аналізу техніки (виконаного, зокрема, К. Ясперсом) у контексті історичної ретроспективи. Такому дослідженню, попри наукову об'єктивність, неупередженість, властиві й деяка розпливчастість, невизначеність, недостатня цілісність в осягненні природи техніки [4, с. 11–12].

У працях українських філософів розглянуто не лише окремі концепції представників західної філософії, що стосуються техніки, технології, науково-технічного

поступу, а й визначено передумови, осмислено процес становлення відносно нової філософської дисципліни – філософії техніки, створеної в межах західноєвропейського філософського дискурсу.

В. Петрушенко здійснює гносеологічний аналіз наявних концепцій техніки й технології. У межах широкого (філософського) підходу В. Петрушенко розглядає найбільш показові концепції техніки. Усі вони належать до західного філософського дискурсу. Це концепції А. Бергсона, Ф. Дессауєра, М. Гайдеггера, Ж. Еллюля. У підсумку цього аналізу український дослідник сформулював три позиції щодо основних напрямів філософії техніки в західному інтелектуальному полі. Насамперед, на думку В. Петрушенка, автори розглянутих концепцій наполягають на вкоріненості техніки в самий фундамент людського існування, що є виявом особливостей людської взаємодії зі світом. По-друге, відштовхуючись від думки більшості західних філософів, техніка пов'язана з істотними особливостями людського пізнання, із людськими намаганнями підпорядкувати природу або раціонально регламентувати її. Третій висновок полягає в тому, що техніка постає як спосіб організації людських дій; вона пов'язана з прагненням людей за допомогою скінченного оволодіти нескінченним, за допомогою раціонального – позараціональним, за допомогою функціонального та доцільного – самодостатнім, за допомогою ефективного нароцшуваного – довільним, за допомогою регламентованого – спонтанним [8, с. 403].

У роботі Е. Семенюка і В. Мельника «Філософія сучасної науки і техніки» відзначено, що загалом філософія техніки є дитям ХХ ст. Показано, що в західній думці під філософією техніки розуміють, по-перше, вивчення техніки як такої та її створення, дослідження інженерно-технічного мислення, технічної творчості, мови техніки, взаємозв'язків науки й техніки; по-друге, поступове заглиблення у критичний аналіз специфічного ставлення людини до світу (природного та соціального), яке уособлює необхідність його перетворення, ініціацію змін у світі [10, с. 138–140].

У цій праці зауважено, що другий аспект має тенденцію домінувати в західному філософському дискурсі. У міру розвитку техніки та її можливостей перетворювати світ критика її соціальної ролі стає глибшою й гострішою. Дедалі частіше визнається, що в культурі поступово перемагає її технічна складова. Цю тенденцію яскраво висловив, на думку авторів книги, М. Бердяєв, який уважав, що панування машин, техніки в найширшому значенні терміна означає перехід від органічного до організованого самою людиною, і вона платить за це розривом генетичних зв'язків із матінково-природою, організм людини стає незахищеним від її власних винаходів [1, с. 151–152]. Автори формулюють цю колізію як одну з головних проблем ставлення людини до світу (природного та соціального).

У західному філософському дискурсі дедалі більше усвідомлюється небезпека поглиблення суперечності між природним і штучним, між природними законами буття і створеною людиною техносферою. Ця ситуація по-новому поставила питання співвідношення науково-технічного й соціокультурного прогресу людства, гуманізації шляхів і засобів розвитку науки й техніки.

Однак автори роблять зі свого дослідження шляху західної філософії техніки висновок, який є реалістичним і водночас не песимістичним. Вони вважають, що, попри всі можливі негативні моменти розвитку науки й техніки, людина за своєю суттю ніколи не зможе відмовитися від цих видів діяльності, інакше вона перестала б бути людиною. І цей факт постійно стимулює дослідження процесів і механізмів пізнання світу, найрізноманітніших чинників наукової та інженерно-технічної

творчості, різних сторін соціальної ролі науки, техніки, практичного використання їхніх результатів [10].

У західному філософському дискурсі популярними є різноманітні варіанти технократичних теорій і проєктів. Їх проаналізовано в низці праць українських філософів [6; 9 тощо].

У роботі Р. Мартинова «Технократичні проєкти ХХ ст.: трансформації та альтернативи» подано аналіз концепції засновника сучасного технократизму, економіста й соціолога Т. Веблена, який прагнув обґрунтувати проєкт суспільства, керованого інженерами і технічними фахівцями. Ці люди, на його думку, є стрижнем виробництва й каталізатором суспільного руху. Концентруючи в собі технічну раціональність, вони органічно зацікавлені у функціонуванні машинного виробництва та матеріальному добробуті суспільства. Стратегічною лінією розвитку суспільства Т. Веблен уважає технічну організацію й індустріальний менеджмент, щоб забезпечити такий поступ, інженери й технічні фахівці повинні здійснити революцію та встановити технократію [2, с. 99].

На початку століття технократична доктрина затверджується, набуває подальшого розвитку й поширення на соціально-політичну сферу. На новому етапі науково-технічного поступу в 1960-х роках ідею технократії як соціальної реальності найбільш виразно формулює Дж. Гелбрейт, який є автором концепції «нове індустріальне суспільство». Він акцентує безпрецедентне зростання влади ієрархічної організації людей зі спеціальними знаннями – «техноструктури», на цій підставі констатує зрощування виробничої технократії й державної бюрократії, а також стійкість цього синтезу за будь-якого політичного режиму [6]. Р. Мартинов відзначає, що Дж. Гелбрейт не є класичним представником технократії. Він розумів цінність гуманітарної культури, побачив небезпеки впливу техноструктури, що зростає, ще до інформаційної революції і пропонував шляхи безболісної конвергенції культур [6].

На рівні сучасних концепцій інформаційно-комп'ютерного суспільства визначається генетичний та органічний зв'язок комп'ютера з базовими технократичними інтенціями.

У сучасній філософській думці йдеться про інтегральну демократію, що прийнята, хоча й не поглинута соціальною технологією, основою на науці. Х. Ленк переконаний, що «системна технократія» дедалі більш явно реалізується в «інформаційній системно-технологічній епосі з її загрозами, але й шансами на гуманізацію» [5, с. 32].

У другій половині ХХ ст. в межах постмодернізму сформувався концепції, які критично оцінюють технократизм і загалом позитивізм і намагаються подати альтернативні шляхи розвитку суспільства [109].

У концепціях постмодерністів звернуто увагу на гіпертрофію нового та цікавого в інформаційному просторі, відзначено, що це потребує дедалі більше новин, сенсацій, і, врешті, за логікою новин утворюється те, чого немає в реальності. Так, відомий французький філософ Ж. Дельоз висловив думку про можливість комп'ютера. Це електронний нашійник, яким непомітно пов'язуються західні спільноти. Комп'ютерні технології, на думку іншого французького постмодерніста Ж. Дерріди, по-новому інструментують реальність.

Постмодерністи констатують наступ нової ідеології – «технофундаменталізму», прогнозують настання докорінно іншого літочислення, коли буття постане як міфічне, прозоре й миттєве, усе відбуватиметься актуально, у теперішньому часі.

На підставі аналізу технократичних теорій і їх постмодерністської критики Р. Мартинов доходить висновку, що світ збереже послідовність і плюралістичність

духовних та соціальних форм, якщо прийме нове планетарне мислення, системне, свідоме й відповідальне. У такому разі люди прийдуть до нового, значно вищого рівня наукової раціональності й технократичності, без чого неможливо розв'язати жодну проблему сучасності [6].

Висновки. Аналіз сучасних концепцій західноєвропейських мислителів виявляє розмаїття й суперечливість їхніх трактувань техніки. За умов науково-технічного прогресу технічний розвиток сприймається як щось фатальне і таке, що примусово детермінує життя людей, оскільки значна частина населення залишається в невіданні щодо організаційних і технічних основ цих усеосяжних нововведень. Постійно виникають проблеми соціально-правових відносин щодо впровадження та використання інформаційно-комунікативних мереж.

Проблеми технічного поступу сучасні західні філософи розглядають системно, у складному й розмаїтому контексті, із позицій антропології, валеології, екології, етики, соціології, права, теології тощо. На новітній стадії свого розвитку техніка скерована не тільки на покращення фізичної й інтелектуальної праці, а й претендує вже на виконання – у масштабі всього суспільства – культурних, комунікативних і багатьох інших споконвічно людських функцій. Чимало положень праць західноєвропейської філософії техніки послугували підґрунтям розвитку вітчизняної філософії техніки, що у своїх сутнісних проблемних спрямуваннях та положеннях орієнтувалась на аналітику й інтерпретацію західних концепцій.

Література

1. Бердяев Н.А. Человек и машина / Н.А. Бердяев // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 143–163.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1984. – 366 с.
3. Дахній А.Й. Проблема співвідношення людини і техніки в екзистенціальній духовній традиції : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / А.Й. Дахній. – Львів, 1996. – 142 с.
4. Дахній А.Й. Проблема співвідношення людини і техніки в екзистенціальній духовній традиції: автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / А.Й. Дахній. – Львів, 1996. – 24 с.
5. Ленк Х. Ответственны ли ученые за безопасность технических систем? / Х. Ленк // Философские науки. – 2011. – № 8. – С. 28–38.
6. Мартинов Р.С. Технократичні проєкти ХХ ст.: трансформації та альтернативи / Р.С. Мартинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_67/Martynov.pdf.
7. Мельник В.П. Філософські проблеми технікознавства (гносеологічні та предметно-перетворювальні аспекти) / В.П. Мельник. – Львів : Світ, 1994. – 176 с.
8. Петрушенко В.Л. Філософія науки і техніки / В.Л. Петрушенко // Петрушенко В.Л. Філософія : [навч. посіб.] / В.Л. Петрушенко. – К. ; Львів, 2002, 2011. – С. 401–428.
9. Попов В. Технократичні орієнтації ХХ сторіччя / В. Попов // Філософська думка. – 2006. – № 2. – С. 35–50.
10. Семенюк Е.П. Філософія сучасної науки і техніки / Е.П. Семенюк, В.П. Мельник. – Львів : Світ, 2006. – 152 с.
11. Хайдеггер М. Вопрос о технике / М. Хайдеггер // Новая технократическая волна на Западе / пер. с нем. В.В. Бибахина. – М. : Прогресс, 1986. – С. 45–66.
12. Ясперс К. Духовная ситуация времени / К. Ясперс // Смысл и назначение истории. – 2-е изд. – М. : Республика, 1994. – С. 287–418.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – С. 28–286.

Анотація

Чурсінова О. Ю. Техніка й технічний прогрес у концепціях сучасних українських філософів. – Стаття.

У статті систематизовано основні напрями дослідження концепцій науки й техніки західноєвропейських філософів у сучасному українському філософському дискурсі; виділено та проаналізовано основні ідеї західноєвропейської філософії техніки, на цій основі показано взаємозв'язок розвитку української філософії з європейською філософією в напрямі дослідження проблем, створених розвитком техніки, технології, науково-технічним поступом. Сучасні концепції західноєвропейських мислителів виявляють розмаїття й суперечливість їхніх трактувань техніки. Проблеми технічного поступу сучасні західні філософи розглядають системно, у складному й розмаїтому контексті, із позицій антропології, валеології, екології, етики, соціології, права, теології тощо. Ці ідеї послугували підґрунтям розвитку вітчизняної філософії техніки, що у своїх сутнісних проблемних спрямуваннях і положеннях орієнтувалась на аналітику й інтерпретацію західних концепцій.

Ключові слова: техніка, філософія техніки, наука, науково-технічний прогрес.

Аннотация

Чурсинова О. Ю. Техника и технический прогресс в концепциях современных украинских философов. – Статья.

В статье систематизированы основные направления исследования концепций науки и техники западноевропейских философов в современном украинском философском дискурсе; выделены и проанализированы основные идеи западноевропейской философии техники, на этом основании показана взаимосвязь развития украинской философии с европейской философией в направлении исследования проблем, созданных развитием техники, тех-

нологии, научно-техническим прогрессом. Современные концепции западноевропейских мыслителей проявляют разнообразие и противоречивость их трактовок техники. Проблемы технического прогресса современные западные философы рассматривают системно, в сложном и разнообразном контексте, с позиций антропологии, валеологии, экологии, этики, социологии, права, теологии и тому подобное. Данные идеи послужили основой развития отечественной философии техники, которая в своих существенных проблемных направлениях и положениях ориентировалась на аналитику и интерпретацию западных концепций.

Ключевые слова: техника, философия техники, наука, научно-технический прогресс.

Summary

Chursinova O. Yu. Technique and technical progress in the concepts of modern Ukrainian philosophers. – Article.

In the article main directions of research of concepts of science and technique in Western philosophers teachings in the modern Ukrainian philosophical discourse are systematized; the basic ideas of Western philosophy of philosophy of technique are selected and analyzed and on this basis the relationship of Ukrainian philosophy of European philosophy toward the study of the problems created by the development of technology, scientific and technological progress is displayed. Modern concepts of Western thinkers reveal the diversity and contradictory of their interpretations of technology. Problems of technical progress modern Western philosophers consider systematically, in a complex and diverse context, from the standpoint of anthropology, valeologii, ecology, ethics, sociology, law, theology etc. These ideas formed the basis of the national philosophy of technique that the in their essential problem direction and positions focused on analytics and interpretation of Western concepts.

Key words: technique, philosophy of technique, science, scientific and technological progress.